

Τριθέκτη

«Ίδία δὲ τοῦτο ἐν ἀγίῳ παρακελευόμεθα Πνεύματι, ὡς ἐπειδὴ περ ἐξ ἀρχῆς ἢ τοῦ ἄσματος ἀκολουθία ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ τῷ θεῷ ναῶ διετηρήθη ψάλλεσθαι, πρότερον ψαλλομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ ἐν ἄλλαις ἀγίαις ἐκκλησίαις, καὶ οὕτω μέχρι τοῦ παρόντος κατάλυσιν ἐνταῦθα εἴληφε, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τοῦτο διαμένειν, καὶ φυλάττεσθαι διὰ παντὸς ἐν τῷ τοιούτῳ ναῶ τῆς ἀγίας Σοφίας, καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἄσματος ψάλλεσθαι, ἀρχαίαν οὕσαν καὶ τεθειμένην καλῶς, καὶ μηδένα ταύτην παρασαλεῦσαι πώποτε».

Ἦταν πρὶν ἀπὸ ἐξακόσια χρόνια περίπου, στὰ 1416/17 καὶ οἱ καιροὶ ἀλγεινοί, πού ἡ πολύπαθη Θεσσαλονίκη ὑποδεχόταν τὸ νέο ἱεράρχη της, τὸν Συμεών, ἄνδρα εὐλαβῆ, λόγιο καὶ μύστη τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν πόλη βρῆκε ἐν χρήσει καὶ τοὺς δύο τύπους προσευχῆς· τὸν μοναστηριακὸ νὰ ρυθμίζει τὴν εὐσχημοσύνη τῆς λατρείας στὰ μοναστήρια καὶ στοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ τὸν κοσμικὸ ἢ ἀσματικὸ -ὅπως ὁ ἴδιος ὀνομάζει- νὰ κανοναρχεῖ τὴν εὐτακτὴ τέλεση πασῶν τῶν ἀκολουθιῶν στὸν καθεδρικὸ ναὸ τῆς πόλεως, τὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Μὲ σοβαρότητα καὶ εὐλάβεια, ἀλλὰ καὶ σαφῆ ἰδεολογικὸ προσανατολισμὸ σὲ αὐτὸ πού, ὡς ἀπόσταγμα τῶν λειτουργικῶν του προβληματισμῶν, θὰ γράψει ἀργότερα στὸ μνημειῶδες ἔργο του, τὸν Διάλογο, ὅτι «τάξις συνέχει πάντα...καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός...ἀλλ' εἰρήνης καὶ τάξεως καὶ ὅτι ἢ ἐν οὐρανοῖς εὐταξία καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐστὶ», δὲν ἀντικαθιστᾷ τὰ κρατοῦντα, παρὰ τὴν συντελούμενη λειτουργικὴ στροφή καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ μοναστικοῦ τύπου στὴν ὀρθόδοξη λατρευτικὴ ζωὴ, ἀλλὰ φροντίζει γιὰ τὴν διατήρηση καὶ ἐπιβίωση τῆς ἀρχεγόνου λειτουργικῆς παραδόσεως στὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀσματικὸ προπύργιο. Βαθὺς γνώστης τῆς λειτουργικῆς τάξεως καὶ τοῦ νοήματός της, θαυμαστής τῆς παραδόσεως, θρεμμένος καὶ ζυμωμένος μέσα στὴν ὡς τότε ζωντανὴ κωνσταντινουπολίτικη ἐνοριακὴ παράδοση καὶ τάξη, ὁ Συμεὼν ἀφουγκράζεται τὰ αἰτήματα προσαρμογῆς καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς θείας λατρείας καὶ μὲ αἴσθημα εὐθύνης παρεμβαίνει ρυθμιστικὰ στὴ διαμόρφωση ἐνὸς συγκερασμένου τυπικοῦ συστήματος γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν λατρευτικῶν ἀναγκῶν τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς μητροπόλεως του. Μὲ τὴν ρύθμιση αὐτὴ ἐπεδίωκε τὴν ἐξασφάλιση τῆς προστασίας του ἀπὸ διάφορες αὐθαιρεσίες καὶ ἀλλοιώσεις, ἀλλὰ κυρίως

ἀπέβλεπε στὴν ἐπανένταξη τοῦ τύπου μέσα στὶς θρησκευόμενες καρδιές τῶν πιστῶν. [Κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του διαμόρφωσε ἕναν μεικτὸ τύπο, ἀφαιρώντας ἀσματικά καὶ εἰσάγοντας στὸ ἐνοριακὸ τυπικὸ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο μοναχικό, ὅπως τοὺς λαοφιλεῖς κανόνες, τὰ στιχηρὰ τῆς Ὀκτωήχου καὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, καθίσματα, ἐξαποστειλάρια κ.ἄ.] Καὶ ἀναλαμβάνει τὶς μεταρρυθμιστικὲς αὐτὲς πρωτοβουλίες γνωρίζοντας καλὰ ὅτι τὸ λατρευτικὸ σύστημα τῆς Ἐκκλησίας καθορίζεται καὶ ἔλκει τὸ κύρος του ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν λειτουργικὴ παράδοση καὶ τάξη, ποὺ διαμόρφωσαν σοφώτατοι ἄνδρες σὲ ἐποχὲς μεγάλης ἀκμῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Σ' αὐτὴ καταφεύγει καὶ ὁ Συμεὼν γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν γνησιότητα τῆς δικῆς του τυπικῆς μεταρρύθμισης, γιὰ νὰ διασφαλίσῃ τὴν ἐνότητα μέσα στὴν ποικιλία, κυρίως δὲ νὰ πετύχει τὴν ἰσορροπία παλαιοῦ καὶ νέου. Αὐτὸ συνοψίζει καὶ τὸ ἐπιμύθιο τῶν παραπάνω λόγων του· *«Μὴ παράλῃς τοιγαροῦν τὴν ἄνωθεν τάξιν· ἀλλὰ μᾶλλον ἔσο συντηρῶν ταύτην, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ζηλῶν ὄση δύναμις· καὶ μὴ μόνον σπούδαζε ἃ παρέλαβες συνιστᾶν, ἀλλὰ καὶ προσθήκαις ἱεραῖς ἐπαυξάνειν, καὶ κοσμεῖν ταῦτα, ὡς καὶ οἱ Πατέρες ἡμῶν»*. Ἐπιστρέφοντας στὸν προοϊμιακὸ του λόγο ποὺ ἀκουμπᾷ καὶ περιγράφει τὴν λατρευτικὴ πορεία τοῦ ἐνοριακοῦ τύπου στὶς δύο βασικὲς βαθμίδες τοῦ χρόνου, στὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν, διαπιστώνουμε καὶ τὸ ἀνύστακτο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ μέλλον τῆς λατρείας, ποὺ ἀποτυπώνεται στὴν παρακéléυσή του ὅπως διατηρηθεῖ ἀπαρασάλευτη ἢ ἀρχαία ἐνοριακὴ παράδοση (*«μηδένα ταύτην παρασαλεῦσαι πώποτε»*).

Σεβασμιώτατε,

ἔχουν περάσει ἕξι σχεδὸν αἰῶνες ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἡχίσματα τῆς καμπάνας τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ καλοῦσαν τοὺς πιστοὺς τῆς πόλεως στὶς συνηθισμένες γι' αὐτοὺς κατὰ τὸ «ἐνοριακὸ ἔθος» νυχθήμερες προσευχὲς καὶ κατὰ τὸ ἑσπέρας αὐτὸ -μὲ τὴν δική σας συγκατάθεση καὶ εὐλογία στὴν πρόταση τοῦ Τομέως Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου καὶ τὴν καλὴ κ' ἀγαθὴ προαίρεση τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς τῆς πόλης νὰ ἐντάξῃ στὸ ἑορταστικὸ της πρόγραμμα τὸ λατρευτικὸ αὐτὸ γεγονός- χτύπησε ἢ καμπάνα καὶ τούτου τοῦ περικαλοῦς ναοῦ, καλώντας τὸν εὐσεβῆ λαὸ τῆς ἐπαρχίας σας σὲ μιὰν ἀλλοιώτικη λατρευτικὴ σύναξη, σὲ σχέση μὲ τὶς συνηθισμένες καθ' ἑκάστην τελούμενες ἀκολουθίες, προκειμένου νὰ προσευχηθοῦν, συμμετέχοντας στὴν τέλεση τῆς ἐνοριακῆς ἀκολουθίας τῆς Τριθέκτης καὶ μάλιστα γιὰ πρώτη φορὰ σὲ τούτη ἐδῶ τὴν πόλη. Καὶ γίνεστε Σεβασμιώτατε μὲ τὴν προσφορὰ αὐτή, ἐκτελεστής καὶ φύλακας τῆς λειτουργικῆς διαθήκης τοῦ ἀγίου Συμεῶν, *ἕστερ' ἀπό...τόσα χρόνια, «ὕπακούοντας»* στὰ κελεύσματα καὶ στὴν παρότρυνση τοῦ μεγάλου

αὐτοῦ βυζαντινοῦ τυπικάρη γιὰ ἐπανένταξη στὴ σημερινὴ ζῶσα λογικὴ λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας παλαιότερων λατρευτικῶν τύπων καὶ μορφῶν.

Γράφοντας τοῦτες τὶς γραμμὲς ἡ μνήμη μου φτερούγησε στὸ παρελθόν, γυρίζοντάς με δεκαπέντε ἀκριβῶς χρόνια πίσω, στὶς 17 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1999, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια τελέσθηκε ἡ ἀκολουθία τῆς Τριθέκτης σὲ ναὸ τῆς ἐπικράτειας τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας, στὴν παλαιὰ Μητρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ναὸ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, μὲ φροντίδα καὶ μέριμνα τοῦ προκατόχου σας σὲ τούτῃ τὴν Μητρόπολη, τοῦ μακαριστοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κυροῦ Χριστοδοῦλου, τοῦ φιλακόλουθου ἱεράρχη, πού ὡς ἄλλος Συμεὼν ἀποδέχτηκε μὲ ἐνθουσιασμό τὴν τέλεσή της καὶ μὲ πρότασή του ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐνέκρινε τὴν προαιρετικὴ τέλεσή της στοὺς ναοὺς τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπέστειλε Ἐγκύκλιο πρὸς τὴν Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν καὶ τὶς Ἱερὲς Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὅπως μεριμνήσουν «ἐν φιλοθέῳ διαθέσει...διὰ τὴν κατ' ἔτος τέλεσιν τῆς Ἀκολουθίας».

Φιλακόλουθοι πάντες!

Πλήθος ἀποριῶν εἰκάζω ὅτι ἔχουν κυριέψει τὶς σκέψεις σας καὶ πολλὰ ἐρωτήματα θὰ μπορούσε ὁ καθένας ἀπὸ σᾶς νὰ διατυπώσει γιὰ τὴν λατρευτικὴ πράξη πού μᾶς συγκέντρωσε στὸν ἱερὸ τοῦτο χῶρο ἀπόψε. [Τί εἶναι αὐτὴ ἡ τόσο γνωστὴ ὡς ὄνομα, ἀλλὰ τόσο ἄγνωστη ὡς πρὸς τὰ λειτουργικὰ καὶ ψαλτικὰ στοιχεῖα πού τὴν συνθέτουν ἀκολουθία; Ποιὸς εἶναι ὁ συντάκτης της; Ποιά μορφή λατρείας ἐκφράζει; Γιατί δὲν τελεῖται σήμερα στοὺς ναοὺς; Τί ἄραγε θὰ παρακολουθήσουμε ἐδῶ ἀπόψε;] Τὸ θέμα εἶναι τεράστιο, μιὰ καὶ μεγάλη σὲ ἱστορία καὶ πλούσια σὲ μορφές καὶ στοιχεῖα εἶναι ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀλλιῶς, μιὰ καὶ μέσα στὸ περιβόλι τῆς θείας λατρείας διατηρεῖται ὡς τὶς μέρες μας ὅτι πῶς ὡραῖο δημιούργησε ἡ θρησκευοῦσα ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Συναντᾷ κανεὶς στὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ τὴν οὐράνια ἀρμονία, πού ἔπαιξαν γιὰ τὴ δόξα Του χορδὲς ἀνθρώπινων καρδιῶν, μυστικὲς λύρες τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Σπεύδω, λοιπόν, νὰ φωτίσω ἐν συντομείᾳ κάποιες πτυχὲς τοῦ θέματος.

Ἡ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μας διέπεται ἀπὸ πολυάριθμες καὶ παντοειδεῖς τελετουργικὲς διατάξεις, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες πραγματώνεται ὁ καθημερινὸς λειτουργικὸς κύκλος. Τὸ περιεχόμενο τῶν διατάξεων αὐτῶν διασφαλίζει τὴν τάξη πού ἐπιβάλλεται νὰ τηρηθεῖ, ὥστε νὰ ἐπιτελεσθεῖ μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια κάθε λειτουργικὴ πράξη. Ἡ Ἐκκλησία μας, κατὰ τὴν προτροπὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου «πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω», δὲν γνωρίζει ἀκολουθία πού νὰ μὴν διέπεται ἀπὸ τάξη. Ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες, μὲ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ χριστιανισμοῦ μέσα στὴν ἱστορία τῆς λατρείας,

ἄρχισε νὰ διαφαίνεται μιὰ ζύμωση στὰ λατρευτικὰ ζητήματα τῆς νεοϊδρυθείσης ἐκκλησίας, μὲ σκοπὸ τὴν διαμόρφωση ἑνὸς τύπου λατρείας μέσα στὸν ὁποῖο θὰ στεγάζονταν οἱ νυχθήμερες κοινές ἢ δημόσιες προσευχές τῶν χριστιανῶν, οἱ γνωστές μας ἀκολουθίες. Στὴν Ἐκκλησία χρησιμοποιοῦνταν δύο μορφές λατρείας, δύο τύποι δημόσιων προσευχῶν, ἄρα καὶ δύο μορφές τυπικῆς διατάξεως· μία γιὰ τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς καὶ μία γιὰ τὰ μοναστήρια. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς λατρευτικὲς μορφές -ἢ ἐνοριακὴ ἢ κοσμικὴ καὶ ἢ μοναχικὴ- ἀναφέρονται στὴν ἐξέλιξη τῶν νυχθήμερων ἀκολουθιῶν ποὺ ἄρχισαν νὰ διαμορφώνονται τὸν δ' αἰ. Ἀντιλαμβανόμαστε λοιπὸν ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι ἄλλη μορφή εἶχε ἡ νυχθήμερη λατρεία τῶν μοναχῶν καὶ ἄλλη ἐκείνη τῶν κοσμικῶν ἢ γιὰ νὰ γίνει πιὸ κατανοητό, ἄλλες ἀκολουθίες περιελάμβανε ὁ νυχθήμερος λατρευτικὸς κύκλος τῶν μοναχῶν καὶ διαφορετικὲς ἀκολουθίες τελοῦνταν σὲ διατεταγμένα χρονικὰ διαστήματα ἐντὸς τοῦ εἰκοσιτετραώρου ὑπὸ τῶν κοσμικῶν. Ὁ νυχθήμερος κύκλος τῶν μοναχῶν ἦταν γεμάτος προσευχές, ἄρα πλούσιος σὲ ἀκολουθίες καὶ ὑμνολογήματα, ἐνῶ τὸ εἰκοσιτετράωρο τῶν κοσμικῶν περιελάμβανε λίγες δημόσιες κοινές προσευχές-ἀκολουθίες καὶ μάλιστα μὲ ἓνα ἀπλὸ ὑμνογραφικὸ ἔνδυμα. Αὐτὴ τὴν διαφορετικότητα τῆς λατρείας μεταξὺ μοναχῶν καὶ κοσμικῶν ἐξηγεῖ σαφῶς καὶ περισσῶς ἡ κατάστασις καὶ οἱ κανόνες τῆς ζωῆς καὶ τῆς διαβίωσις τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ «γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε» καὶ τὸ ἀποστολικὸ ρητὸ «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε» ἀποτέλεσαν τοὺς θεμέλιους λίθους, πάνω στοὺς ὁποίους στηρίχθηκε ἡ λατρευτικὴ πορεία τοῦ μοναχισμοῦ, μιὰ πορεία συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀκατάπαυστη δοξολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν διαρκὴ ἐπικοινωνία μαζί Του. Οἱ μοναχοί, ὡς «ἐπίγειοι ἄγγελοι», ταγμένοι στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ, ὀργανώνουν ὀλόκληρο τὸν ἡμερήσιο ἐργασιακὸ τους κύκλο μὲ ἀφετηρία καὶ κέντρο τὸ ναὸ τοῦ μοναστηριοῦ. Ἐκεῖ συγκεντρώνονται τὸ πρωὶ γιὰ τὴν ὀρθρινὴ δοξολογία καὶ ἀπὸ κεῖ ξεκινοῦν γιὰ τὰ καθημερινὰ τους διακονήματα· ἀπ' τὸ ναὸ καὶ τὴν ἑσπερινὴ λατρεία πορεύονται στὴν τράπεζα καὶ στὸ ναὸ ἐπιστρέφουν γιὰ τὸ Ἀπόδειπνο. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ζωὴ τους εἶναι μιὰ συνεχῆς εἴσοδος καὶ ἔξοδος ἀπὸ τὸ ναὸ καὶ τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ. Οἱ κοσμικοὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ἄνθρωποι τῶν χωριῶν καὶ τῶν πόλεων δηλαδή, μὲ τὶς ἐπαγγελματικὲς τους ἐνασχολήσεις καὶ τὶς καθημερινές τους ἀνάγκες ἦταν ἀδύνατο νὰ συμμετέχουν στὰ τελούμενα στὸ ναὸ σὲ τακτὰ ἡμερήσια χρονικὰ διαστήματα, ὅπως οἱ μοναχοί, γι' αὐτὸ καὶ οἱ λατρευτικοὶ κανόνες ἦταν διαφορετικοὶ γι' αὐτοὺς καὶ οἱ προσελεύσεις των στοὺς ναοὺς λίγες καὶ διαμορφωμένες μὲ βάση τὴ ζωὴ τους. Στοχεύοντας στὶς δύο αὐτὲς διαφορετικὲς καταστάσεις ἢ Ἐκκλησία μας δημιούργησε τὶς προειρημένες μορφές προσευχῆς, τὴν ἐνοριακὴ καὶ τὴν μοναστηριακὴ.

Περὶ τῆς ἐνοριακῆς μορφῆς λατρείας ἐφ’ ἐξῆς ὁ λόγος. Ὁ ἐνοριακὸς τύπος λατρείας πατρίδα ἔχει τὴν Ἀντιόχεια. Ἡ Ἀντιόχεια, μετὰ τὸν διωγμὸ τῶν ἐλληνοχριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων τὸ ἔτος 37 μ.Χ., ἔγινε τὸ καταφύγιον τῶν διωκόμενων χριστιανῶν καὶ ἀναβιβάστηκε σὲ δεύτερον, μετὰ τὴν «μητέρα τῶν ἐκκλησιῶν», κέντρο τῆς χριστιανικῆς ἱεραποστολῆς. Ἡ καταστροφὴ τῶν Ἱεροσολύμων τὸ 70 μ.Χ. καὶ ἡ ἐντυπωσιακὴ ἐμπορικὴ, πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνθησις τῆς Ἀντιόχειας, βοήθησαν στὴ γρήγορῃ ὀργάνωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησίας τῆς. Παράλληλα, κατὰ τὴν μεταποστολικὴν περίοδον, μετὰ πρωτοβουλίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιόχειας ἰδρύθησαν χριστιανικὲς κοινότητες στὶς περισσότερας πόλεις τῆς Συρίας, οἱ ὁποῖες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων παρακολουθημάτων τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, προικοδοτήθησαν καὶ μετὰ τὴν ἀντιοχειανὴ λειτουργικὴ παράδοσιν. Κάτω ἀπὸ αὐτὰς τὶς συνθήκας, στὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιόχειας δημιουργήθη ἓνα λειτουργικὸ πλαίσιον, ἐπιρρασμένον βέβαια ἀπὸ τὰ ἱεροσολυμιτικὰ λατρευτικὰ δρώμενα, τὸ ὁποῖον στὴ συνέχειαν υἰοθετήθη ἀπὸ ἀρκετὰς τοπικὰς ἐκκλησίας. Ἡ λειτουργικὴ αὕτη πράξις τῆς Ἀντιόχειας δὲν ἦταν παρὰ ἡ προδρομικὴ μορφή τοῦ μετέπειτα διαμορφωθέντος ἐνοριακοῦ τυπικοῦ τῶν ἐκκλησιῶν τῶν πόλεων. Ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια ἡ λατρευτικὴ αὕτη μορφή ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολιν. Κομιστὰς ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι ἱεράρχες Εὐδόξιος, Εὐάγγελος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κ.ἄ. ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια καὶ μετέφεραν στὸ νέο τους περιβάλλον τὰ λειτουργικὰ ἤθη τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιόχειας. Στὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ λατρευτικὴ αὕτη μορφή ἐξελίχθη καὶ ἔλαβε τὴν τελικὴν της διαμόρφωσιν. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς σχέσεως ὁ τύπος καλεῖται καὶ βυζαντινὸς καὶ κωνσταντινουπολιτικὸς, ἀκόμη δὲ καὶ τύπος τοῦ Τυπικοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (χωρὶς φυσικὰ νὰ ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μετὰ τὸ νῦν ἰσχύον Τυπικόν). Προελέχθη ὅτι ἡ λατρευτικὴ αὕτη μορφή τηροῦνταν σὲ ὅλους τοὺς καθεδρικοὺς καὶ ἐνοριακοὺς ναοὺς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, μετὰ συνέπειαν νὰ καλεῖται ἐπίσης καθεδρικός ἢ ἐνοριακὸς τύπος. Ἀκόμη, ἐπειδὴ προωριζόταν γιὰ τὶς κατὰ κόσμον ἐκκλησίας –καὶ ὄχι γιὰ τοὺς μοναστηριακοὺς ναοὺς– ἐκλήθη καὶ κοσμικὸς τύπος. Ὡστόσο, πλέον διαδεδομένη στὶς μεταγενέστερας χειρόγραφες πηγὰς ἐμφανίζεται ἡ ὀνομασία ἀσματικὸς τύπος. Ὀνοματοθέτης αὐτοῦ ὁ ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων ὑπομνηματιστῶν τῆς θείας λατρείας, ὁ λόγιος ἱεράρχης Θεσσαλονίκης Συμεὼν. Αἰτιολογώντας ὁ ἴδιος τὴν ὀνοματοδοσίαν αὕτην σημειώνει: «καὶ αἱ καθολικαὶ δὲ ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνατὴν οἰκουμένην ἀπαρχῆς ἐτέλουν μελωδικῶς, μηδὲν χωρὶς λέγουσαι μέλους, εἰ μὴ τὰς τῶν ἱερέων μόνο εὐχὰς, καὶ τὰς τῶν διακόνων αἰτήσεις». Ἡ μελωδία λοιπὸν, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ τύπου αὐτοῦ. Ἄν ἀνατρέξουμε στὰ εὐάριθμα μουσικὰ χειρόγραφα ποὺ ἀνθολογοῦν τὰ μέλη τῶν ἐνοριακῶν ἀκολουθιῶν, θὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὅλα τὰ μέρη ποὺ συνθέτουν τὸ διάγραμμα αὐτῶν, εἶναι ψαλτὰ καὶ τὰ μόνα, ἄνευ

μελοποιητικῆς ὑποστήριξης τμήματα εἶναι οἱ εὐχῆς τῶν ἱερέων καὶ οἱ αἰτήσεις τῶν διακόνων.

Δεσπόζουσα θέση στὸν ἐνοριακὸ τρόπο προσευχῆς κατεῖχε τὸ βιβλικὸ στοιχεῖο, κυρίως δὲ οἱ ψαλμοί. Τὸ Ψαλτήριον ἦταν διηρημένον σὲ 68 ἀντίφωνα πού ἀνακυκλώνονταν κάθε δύο ἐβδομάδες. Τὰ ἀντίφωνα ἐψάλλοντο μὲ ἓνα σύντομο ἐφύμνιο ἢ μ' ἓνα σύντομο τροπάριον. Ἔτσι οἱ ἐνοριακὲς ἀκολουθίαι διατήρησαν τὴν ἀρχαία συνήθεια τῆς συνδέσεως τῶν ψαλμικῶν στίχων μὲ σύντομα βιβλικὰ ὑποψάλματα ἢ ἐφύμνια.

Ἡ ἔλλειψη τῶν παντοίων καὶ πολυειδῶν τροπαρίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν θέση στὴ μοναχικὴ λατρεία, διευκόλυνε τὴν συντομία καὶ τὴν βραχύτητα τοῦ χρόνου διάρκειας τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ κοσμικοῦ τύπου, πού ἦταν καὶ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ τύπου.

Ἀπαραίτητη προϋπόθεση τελέσεως τῶν ἐνοριακῶν λειτουργικῶν πράξεων ἦταν ἡ συμμετοχὴ ἱερέως καὶ ἡ ἐπιβεβλημένη παρουσία ψαλτῶν. Ὅπως βεβαιεῖ καὶ ὁ Συμεὼν γιὰ τὴν ἀσματικὴ ἀκολουθία «ἀναγκαιοτάτη τε οὕσα καὶ ἀρχαιοτάτη, καὶ μετὰ ἱερέως ἐνεργουμένη, ὅς μεσίτης καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεὸν εἰς τύπον Ἰησοῦ Χριστοῦ», [καὶ συμπληρώνει γιὰ τὶς μοναχικὲς τὰ ἀκόλουθα «ἐν ταύταις δὲ ταῖς μοναῖς ἢ τοῦ ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων Τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα τελεῖται τάξις. Ὅτι δὴ καὶ παρὰ μόνου τινὸς δυνατόν ἐστι ταύτην γίνεσθαι ἐπεὶ καὶ παρὰ μοναχῶν ἐξετέθη, καὶ χωρὶς ἀσμάτων πολλάκις ἐν κοινοβίοις ἐκτελεῖται».]

Στὴ μεγαλοπρέπεια τῶν ἐνοριακῶν λατρευτικῶν πράξεων καὶ κυρίως στοὺς μεγάλους καὶ περιώνυμους ναοὺς συνέβαλλαν καὶ οἱ χοροὶ ψαλτῶν, ἀπαραίτητοι γιὰ νὰ ἀποδώσουν μὲ τὸ φωνητικὸ τους τάλαντο τὴ μουσικὴ πού ἔντυνε τὶς ἀκολουθίαι. Οἱ δομέστικοι, ὁ πρωτοψάλτης, ὁ λαμπαδάριος, ὁ μονοφωνάριος, ὁ πρωτοκανόναρχος, οἱ δύο κανονάρχοι, ὁ ἀναγνώστης, ὁ πρωταποστολάρης καὶ οἱ λοιποὶ ψάλτες, ἀποτελοῦσαν τὴ σύνθεση τῶν χορῶν τῶν ψαλτῶν πού κάλυπταν τὶς ψαλτικὲς ἀνάγκες τῶν ἱερῶν ναῶν τῶν πόλεων, ψάλλοντας μάλιστα κατὰ τὸ ἀρχαῖο ἔθος μὲ ἀντιφωνικὸ τρόπο καὶ μὲ τὶς συχνῆς ἐναλλαγὰς τοῦ δομεστίκου μὲ τὸν ὑπόλοιπο χορό.

Τὸ κέντρο τῆς ἐνοριακῆς λατρείας, ἡ σκηνὴ τῆς ἐνοριακῆς λειτουργικῆς παραστάσεως ἦταν ὁ ἄμβωνας, τὸ ὑπερυψωμένο βῆμα στὸ κέντρο τοῦ ναοῦ, μπροστὰ ἀπὸ τὴν σολέα, μὲ βαθμίδες ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἐκ δυσμῶν, γιὰ τὴν ἀνοδο καὶ τὴν κάθοδο τῶν λειτουργικῶν προσώπων. Παπάδες καὶ ψάλτες ἦταν διατεταγμένοι κατὰ τὴν ἐνοριακὴ τάξη σὲ καθωρισμένες θέσεις πάνω στὸν ἄμβωνα, στὶς βαθμίδες του, ἀκόμη καὶ στὸ τμήμα τῆς σολέας πού συνένωνε τὸν ἄμβωνα μὲ τὴν ὠραῖα Πύλη. Ἀκολουθώντας τὶς τυπικὲς διατάξεις καὶ ὁδηγίες, οἱ λειτουργοὶ καὶ οἱ ψάλτες ἀνέβαιναν κάθε φορὰ πού προεβλέπετο στὴν ἐξέδρα τοῦ ἄμβωνος καὶ ὅταν τελείωναν τὶς ἐκφωνήσεις ἢ τὶς ἀναγνώσεις ἢ τὰ ψάλματα, ἐπέστρεφαν στὶς προκαθορισμένες θέσεις. Ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἡ πανηγυρικότητα, ἢ

δράση και ή λειτουργικότητα τῶν ἐνοριακῶν ἀκολουθιῶν, ἐπετεύχθησαν χάρις στήν σχέση τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ μέ τήν δομή τῶν ἀκολουθιῶν. Καλαμπάκα.

Ξεχωριστό ἐνδιαφέρον προσέδιδαν στοῦ ἐνοριακοῦ Τυπικό οἱ εἴσοδοι καί οἱ λιτανεῖες ποῦ πραγματοποιοῦνταν κατά τήν τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν. Τό σύστημα τῶν λατρευτικῶν πομπῶν, ἦταν συνυφασμένο μέ τίς κοσμικές ἀκολουθίες, στίς ὁποῖες συμμετεῖχε ἅπας ὁ λαός. Ἐντυπωσιακές περιγραφές λιτανειῶν περιγράφει ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης στοῦ θησαυριζόμενο στήν ΕΒΕ Τυπικό του, τὸν κώδικα 2047.

Ἡ ἐνοριακή μορφή λατρείας συμπορεύτηκε μέσα στήν χριστιανική λειτουργική παράδοση μέ τὸν ἕτερο τρόπο προσευχῆς, τὸν μοναχικό, μέ ἄμεση συνέπεια τήν ἀλληλοπαραχώρηση στοιχείων πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ λειτουργικοῦ σχήματος ἐκάστου. Στοῦ διάβα τῶν αἰῶνων, γνώρισε λαμπρές καί ἀνεπανάληπτες στιγμές, καθὼς ἐτελέσθη μέσα σέ περικαλλεῖς καί μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς καί ἐψάλλη ἀπὸ αὐτοκράτορες, πατριάρχες, ἱερεῖς, κληῖρο καί λαό. Δυστυχῶς ὅμως γιὰ τήν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας καί τοὺς θιασῶτες τοῦ τύπου, ἡ ἐνοριακή πρακτική δοκιμάσθηκε συγκρινόμενη μέ τήν πλούσια σέ ἀκολουθίες καί ὕμνογραφήματα μοναστηριακή λατρεία, ἀλλὰ καί ἀπὸ διάφορα ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά γεγονότα καί σιγὰ σιγὰ ἄρχισε νὰ παραμερίζεται καί νὰ ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίστοιχη μοναστηριακή. Ἡ εἰκονομαχία καί ἡ κατάληψη τῆς Πόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους ἀποτέλεσαν τήν ἀρχή τοῦ τέλους τῶν ἐνοριακῶν ἀκολουθιῶν. Τελευταῖο προπύργιο τοῦ τύπου ἡ Θεσσαλονίκη καί ὁ καθεδρικός ναὸς αὐτῆς, ἡ ἁγία Σοφία, ὅπου ἄχρι τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1430) ἐπιβίωσε, χάρις στή μέριμνα τοῦ ἀσματολάτρη Συμεὼν, ὁ ὁποῖος τὸ μεταρρύθμισε, προσθέτοντας τὰ γνωστὰ στοῦ κόσμου μοναστηριακὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα. «Ἄλλ' ἢ μὲν ἀσματικὴ αὕτη ἀκολουθία πέπανται ἐν πόλεσιν ἄλλαις καλῶς οὕσα συντεθειμένη, καί διὰ ψαλμῶν καί ἐφυμνίων Θεῶ ἀναφερομένη ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἡμετέρα ταύτη εὐσεβεστάτη πόλει Θεσσαλονίκη κατὰ τήν μεγάλην αὐτῆς Ἐκκλησίαν, καθὼς ὀρᾶς, ἀδελφέ, συντετήρηται καί μένει».

Ὁ κοσμικὸς ἡμερήσιος κύκλος κοινῆς προσευχῆς συμπεριελάμβανε, ἐκτὸς τῆς θείας Λειτουργίας, ἡ ὁποία ἦταν κοινὴ στοὺς δύο τύπους – μοναχικὸ καί κοσμικὸ- δύο κύριες ἀκολουθίες: τὸν ἀσματικὸ Ἑσπερινὸ καί τὸν ἀσματικὸ Ὅρθρο, οἱ ὁποῖες ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ διὰ νόμου σέ ὅλους τοὺς ἱεροὺς ναοὺς τῆς αὐτοκρατορίας καί ἐπικράτησαν στή λειτουργικὴ πράξι τῆς ἐνορίας. Στοῦ ἀσματικὸ σχῆμα ἀνῆκαν δύο ἀκόμη ἀκολουθίες, ἡ ἀκολουθία τῆς Παννυχίδος καί ἡ ἀκολουθία τῆς Τριτοέκτης ἢ Τριθέκτης ὥρας. Ἡ Παννυχίδα ἐψάλλετο μετὰ τὸ δεῖπνο καί πρὶν τήν βραδυνὴν κατάκληση, στή θέση περίπου ποῦ τελεῖται σήμερα τὸ μοναχικὸ μεγάλο Ἀπόδειπνο. Ἀρχικὰ ἐτελεῖτο «κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν»,

αργότερα ή χρήση της περιορίσθηκε σὲ ὀρισμένες ἑορτὲς τοῦ ἔτους, κατὰ τὴν Α΄ ἑβδομάδα τῶν Νηστειῶν καὶ κατὰ τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδα.

Ἡ Τριθέκτη, κατὰ τὸν Συμεὼν, «τὸν τύπον ἀποσώζει τῆς καθολικῆς μεγάλης ἱερᾶς λειτουργίας ἄχρι καὶ τῆς μεγάλης εἰσόδου». Ἡ ὀνομασία της προῆλθε ἀπὸ τὴν ὥρα κατὰ τὴν ὁποία ἐψάλλετο. Ἐψάλλετο δηλ. ἀρχικῶς καθ' ἑκάστην μεταξὺ τῆς τρίτης καὶ τῆς ἕκτης ὥρας τῆς ἡμέρας, τῆς σημερινῆς 9¹⁵ πρωϊνῆς ἕως καὶ τῆς 12¹⁵ μεσημβρινῆς. Κατὰ τὸ Τυπικὸ τῆς ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως ποὺ διασώζεται στὸν κώδικα Τιμίου Σταυροῦ 40, γραμμένο στὰ 950 μ.Χ. περίπου, ἡ ἀκολουθία τῆς Τριθέκτης ἐτελεῖτο μεταξὺ τῆς τρίτης καὶ ἕκτης ὥρας τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς τῆς ἑβδομάδος τῆς Τυρινῆς, ἐπιπλέον κατὰ τὶς νηστήσιμες ἡμέρες τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς κατὰ τὶς ὁποῖες δὲν ἐπιτρέπετο ἡ τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας. Στὰ χρόνια τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἡ ἀκολουθία ἄρχιζε περὶ τὴν τετάρτην ὥραν τῆς ἡμέρας καὶ ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τὴν θεία Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων.

Ἡ Τριθέκτη δὲν ἦταν σύμφυρμα δύο ἀκολουθιῶν, ἀλλὰ μιὰ αὐτόνομη ἀκολουθία, τελουμένη μὲ μεγαλύτερη ἐπισημότητα καὶ περιλαμβάνουσα περισσότερα λειτουργικὰ στοιχεῖα ἐν συγκρίσει μὲ τὶς δύο ὁμώνυμες μοναχικὲς Ὁρες. Εἶναι, ὅπως θὰ διαπιστώσετε ἅπαντες, δομημένη κατὰ μίμησιν τοῦ πρώτου μέρους τῆς θείας Λειτουργίας. Σύγκειται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητες ἀντιφώνων, δηλ. συναπτῶν δεήσεων, εὐχῶν καὶ ψαλμῶν, στοὺς ἀπαγγελόμενους στίχους τῶν ὁποίων ἀντιφωνοῦνται ψαλλόμενα τὰ ἐφύμνια Ταῖς πρεσβείαις...Σῶσον ἡμᾶς... Ἀλληλούϊα, καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς θυμίζουν τὸ ἐναρκτήριο τμήμα τῆς Λειτουργίας. Ἀκολουθεῖ τὸ τροπάριο τῆς προφητείας, ποὺ ἐπέχει θέση Τρισαγίου ὕμνου, μὲ τὴν τρισσὴ ψαλμώδησή του καὶ μὲ τὴν μικρὴ δοξολογία καὶ τὴν περισσὴ, τὸ ἀ' προκείμενο, τὸ ἀνάγνωσμα ἀπὸ τοὺς Προφῆτες, τὸ β' προκείμενο, τὰ κατηχούμενα καὶ τὰ διπλοκατηχούμενα, ἡ ἕκτενης δέησις καὶ οἱ εὐχὲς τῆς ἀπολύσεως καὶ τῆς κεφαλοκλισίας. Ἡ ἀκολουθία ἀρχίζει μὲ τὴν τριαδικὴ δοξολογία Εὐλογημένη... καὶ κατακλείεται μὲ τὸ κέλευσμα Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν.

Στὰ μουσικὰ χειρόγραφα δὲν διασώθηκε κανένα λείψανο ψαλτικῆς παραδόσεως τῆς Τριθέκτης. Καὶ εἶναι εὐκολονόητο ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀνάγκη καταγραφῆς τῆς μουσικῆς τῶν ἐφυμνίων τῶν τριῶν ἀντιφώνων ἢ τῶν προκειμένων, ἀκόμη καὶ τοῦ τροπαρίου τῆς Προφητείας. Ἡ ἀκολουθία εἶναι λιτὴ καὶ ἀπλή. Ἡ μελωδίες τῶν ἐφυμνίων κοινές, γνωστὲς ἀπὸ τὴν ψαλμώδησή τους καὶ κατὰ τὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας, μελωδίες ποὺ μπορούσε νὰ ψάλει καὶ ὁ λαός. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ἔστρεψε τὸν καθηγητὴ Γρ. Θ. Στάθη νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ψαλτικὴ ἀποκατάσταση, στὴν οὐσία ὀλοκληρωτικὴ μελοποίηση τῆς ἀσματικῆς ἀκολουθίας τῆς Τριθέκτης. Ἐπιπροσθέτως, μετήλαξε τὴν σταυρώσιμη ἀκολουθία τῆς Τριθέκτης σὲ προεόρτια χριστουγεννιάτικη,

ἀντικαθιστώντας τοὺς ψαλμοὺς τῶν ἀντιφώνων καὶ τὸ προφητικὸ ἀνάγνωσμα, τὰ προκείμενα καὶ τὸ τροπάριο τῆς προφητείας μὲ ἀντίστοιχα προεόρτια τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Τέλος, ἐπαύξησε καὶ κόσμησε αὐτὴ μὲ τὸ περίφημο πολύστροφο Κοντάκιο τῶν Χριστουγέννων, ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ «*Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκει*» καὶ τὶς προεόρτιες καταβασίεις τῶν Χριστουγέννων, ἀδήλου ὑμνογράφου τοῦ 1'-ια' αἰ. «*Χριστὸς ἐν πόλει Βηθλεὲμ βρεφουργεῖται*», μελοποιημένες ἀπὸ τὸν λαμπρὸ μελουργὸ Πέτρο Μπερεκέτη (ἀρχὲς 11' αἰ.), ἐπανεντάσσοντας στὴν λατρευτικὴ πράξι τρία –μαζὶ μὲ τὴν τριθέκτη- ἔξοχα, ἀλλὰ λησμονημένα λειτουργικὰ καὶ ὑμνογραφικὰ κείμενα.

Γιὰ τὸν ἐνοριακὸ λατρευτικὸ τύπο, ὁ ὁποῖος κανοναρχοῦσε τὴν εὐσχήμενη τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν στοὺς ναοὺς τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν μέχρι καὶ τὸ 15^{οο} αἰ., θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ πολλά, τόσο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν λειτουργικὴ καὶ ψαλτικὴ διάστασή του. Θεωρῶ ὅμως ὅτι περισσότερο θὰ μᾶς ἀναπαύσει ἢ παρακολούθηση τῆς ἀκολουθίας τῆς Τριθέκτης καὶ διὰ αὐτῆς θὰ ἀναπληρωθοῦν καὶ τὰ ἐλλείποντα. (ἀνταναπληροῦν)

Ἐπιτρέψτε μου ἕναν ἀκροτελεύτιο λόγο·
 ἢ εὐκαιρία ποὺ μᾶς δίνεται ἀπόψε εἶναι πολλαπλῶς ὠφέλιμη·
 μᾶς γνωρίζεται μιὰ θαυμαστὴ παλαιὰ λειτουργικὴ ἐνοριακὴ παράδοση,
 ἀναζωογονεῖται τὸ λειτουργικὸ μας πνεῦμα,
 διευκολύνεται ἢ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στὰ ψαλλόμενα,
 εὐφραίνεται ὁ φιλόμουσος λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τέρπονται Θεὸς καὶ
 ἄνθρωποι μὲ τὸ κάλλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς,
 προβάλλεται ὁ λειτουργικὸς πλουραλισμὸς καὶ δίδεται μιὰ μικρὴ
 ἀπάντηση στὸν σύγχρονο προβληματισμὸ γιὰ τὸ πανταχόθεν καὶ ἀπὸ
 πολλοὺς διατυπούμενο κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες αἴτημα γιὰ
 λειτουργικὴ ἀναγέννηση,
 ἢ τέλεση τῆς λησμονημένης αὐτῆς ἀκολουθίας μᾶς ἐνθαρρύνει νὰ
 τολμᾶμε καὶ νὰ ἐργαζόμαστε γιὰ τὴν ἐπανακάλυψη τοῦ ἀληθινοῦ
 νοήματος τῆς λατρείας, γιὰ τὴν ἀναρρίπιση καὶ ἀναζωογόνηση τῆς
 λειτουργικῆς μας πράξεως καὶ παραδόσεως καὶ τέλος,
 δοξάζεται ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ποὺ ἔλαβε σάρκα καὶ ἔγινε ἄνθρωπος γιὰ νὰ
 μᾶς κάνει κληρονόμους τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.